

KAPITAŁ LUDZKI
NARODOWA STRATEGIA SPÓJNOŚCI

Wyższa Szkoła Handlowa
im. Bolesława Markowskiego
w Kielcach

UNIA EUROPEJSKA
EUROPEJSKI
FUNDUSZ SPOŁECZNY

PRAKTYCZNY PEDAGOG

Projekt współfinansowany ze środków Unii Europejskiej w ramach Europejskiego Funduszu Społecznego

MATERIAŁY SZKOLENIOWE

TECHNOLOGIA KSZTAŁCENIA ZAWODOWEGO

dr Stanisław Kowalski

Spis treści

System dydaktyczny.....	3
Proces dydaktyczny.....	5
Kształcenie	7
Kształcenie ogólne	9
Kształcenie politechniczne	10
Kształcenie zawodowe	11
Dokształcanie i doskonalenie zawodowe	19
Proces nauczania i uczenia się.....	20
Jednostka lekcyjna i jednostka metodyczna.....	24
Funkcje środków dydaktycznych w procesie nauczania - uczenia się teoretycznych przedmiotów zawodowych.....	29

System dydaktyczny

Choć pojecie „systemu” jest powszechnie stosowane w literaturze naukowej, w publicystyce, w spotykanych, na co dzień wypowiedziach, jego rozumienie nie jest jednoznaczne. W tym miejscu punktem wyjścia dalszej analizy uczynić możemy wynik przeglądu różnych definicji, „po części zbliżonych, po części konkurencyjnych”. Według J. Rachiewicza obiekt, który ma być zaliczony do obiektów systemowych, musi uwzględniać następujące cechy:

- System jest zbiorem elementów
- Ów zbiór elementów może być rozpatrywany, jako całość, której właściwości są różne niż suma właściwości poszczególnych elementów
- Jest to zbiór zintegrowany wewnątrznie, tj. jego elementy są powiązane z sobą silnymi sprzężeniami (relacyjnymi), stanowiącymi jego strukturę
- Jest to całość wyodrębniająca się z otoczenia
- Powstanie tej całości, jej funkcjonowanie i zachowanie są procesami celowymi
- Jest to całość zajmująca określone miejsce w hierarchii systemów, tj. będąca podsystemem w stosunku do systemu wyższego rzędu, a składającym się z podsystemów będących systemami rzędu niższego

Biorąc pod uwagę cechy układu określonego, jako szkolnictwo, z całą pewnością możemy dostrzec w nim wszystkie wymienione czynniki pozwalające na używanie w odniesieniu do niego pojęcia „systemu”. Istotne, bowiem szkolnictwo jest zbiorem elementów (szkół, klas szkolnych, uczniów, nauczycieli itd.) . Niewątpliwie właściwości przypisywane tej całości nie ograniczają się do cech poszczególnych jednostek, a - ogólnie rzecz biorąc - szkolnictwo wyraźnie wyodrębnia się spośród całego szeregu innych instytucji funkcjonujących w społeczeństwie. Można podać wiele przykładów wewnętrznych więzi łączących szkoły w systemie szkolnym (choćby przepisy prawa oświatowego, organy administracji i zarządzania, podobne lub wręcz identyczne programy zbliżone kwalifikacje kadry nauczycielskiej itd.), które w sumie składają się na tzw. drożność poziomą i drożność pionową w szkolnictwie. Zakładanie, utrzymywanie, modyfikowanie pracy szkół to

niewątpliwie działania świadome i celowe. W szkolnictwie można bez trudu wyodrębnić podsystemy (przedszkola, szkolnictwo podstawowe, średnie, wyższe, itp.); każdy z nich tworzy system niższego rzędu.

Wśród definicji systemu szkolnego najczęściej wyodrębnia się aspekty instytucjonalne. Tak np. I. Szczepański przez system szkolny rozumie „układ szkół od przedszkoli do studiów podszkoli do studiów podyplomowych”. Według T. Wilocha system szkolny to „swoisty układ instytucji powołany do realizacji celów pedagogicznych jakiegoś kraju”. Z kolei W. Okoń sądzi, iż wymienione pojęcie oznacza „ogół szkół i przedszkoli wraz z nauczycielami, uczniami (studentami), programami, bazą lokalną-terenową, instytucjami finansującymi szkołę i innymi instytucjami finansującymi szkołę i innymi instytucjami społecznymi i kulturalnymi”.

Według Słownika pedagogiki pracy

System dydaktyczny to zespół wszystkich sprzężonych wzajemnie i w stosunku do całości twierdzeń o różnych funkcjach prakselogicznych z dziedziny procesu nauczania - uczenia się, jego celów i zadań, treści, zasad, metod, środków i form organizacji kształcenia. To inaczej złożona, kompleksowa i dynamiczna całość zawierająca elementy wzajemnie z sobą powiązane, gwarantujące realizację celów kształcenia.

Na system dydaktyczny składają się, zatem trzy podstawowe grupy elementów:

- Osoby nauczycieli i uczniów
- Procesy nauczania i wychowania, nauczania i uczenia się oraz samo-wychowania
- Współczynniki, do których zalicza się: treści i cele kształcenia, organizację (formy) nauczania - uczenia się, zasady, metody i środki nauczania oraz bazę dydaktyczną.

Głównymi kryteriami wartości systemu dydaktycznego są:

- Stopień aktywacji poznawczej i wychowawczej uczniów,
- Optymalny rozwój ich uzdolnień i zainteresowań
- Optymalna realizacja celów kształcenia i wychowania

Proces dydaktyczny

Pojęcie proces kształcenia (czy inaczej nazywamy procesem dydaktycznym) tylko z pozoru wydaje się być proste do określenia. Kształcić, znaczy zmieniać, zatem w potocznym rozumieniu kształcenie rozumie się zwykle, jako proces nauczania - uczenia się prowadzący do określonych zmian zachodzących w osobowości uczącego się.

W naukach pedagogicznych kształcenie rozumie się, jako proces, w wyniku, którego uczący opanowuje poszczególne wiadomości i umiejętności na określonym poziomie oraz wielostronnie kształtuje swoją osobowość. Zatem wszystkie zawodowe czynności nauczyciela są podporządkowane jednemu zadaniu: doprowadzeniu do tego, żeby w psychice ucznia zaszły pożądane zmiany. Oczywiście z tym ostatnim stwierdzeniem można polemizować, bowiem:

Po pierwsze, czy rzeczywiście wszystkie zawodowe czynności nauczyciela są nastawione na to, żeby w psychice ucznia zaszły pożądane zmiany? - chyba nie. Bo np. czy wypełnianie dziennika lekcyjnego, udział nauczyciela w radzie pedagogicznej i wiele zawodowych czynności pomocniczych, które wykonuje w pracy zawodowej, prowadzą bezpośrednio do zmian w psychice ucznia?

Po drugie, czy słusznie używamy słowa uczeń w liczbie pojedynczej, skoro większość czasu nauczyciel spędza z grupą uczniów, adresując to co mówi i to co robi do całej klasy bądź niekiedy rzeczywiście tylko do pojedynczych uczniów, ale tylko dlatego, żeby pozostali czerpali z tego naukę? Ten rodzaj działalności (powszechnej w naszym systemie dydaktycznym) bez wątpienia rzutuje na organizację procesu dydaktycznego.

Po trzecie, mówimy o zmianach zamierzonych, a przecież owe zamierzone zmiany określone są przez cele kształcenia, formułowane przez nauczyciela, który naucza i wychowuje z jakimś przecież zamiarem. Zamiar ten powinien dać się przełożyć na planowane zmiany psychiki ucznia. Jednakże zmiany zachodzące w psychice ucznia zachodzą nie tylko pod wpływem tego, co czyni nauczyciel. Trzeba uwzględnić również zmiany rozwojowe, a

więc te, których źródłem jest spontaniczny rozwój fizyczny i umysłowy postępujący wraz z wiekiem czy wpływ czynników pozaszkolnych.

Po czwarte, trzeba jednoznacznie określić, co składa się na zmiany psychiki ucznia. Można uznać, że zmianie podlegają wiadomości, jakie ma uczeń, w sferze intelektualnej i emocjonalnej, ale pozostają jeszcze zmiany w sferze motorycznej, czyli takie, do których doprowadza ucznia np. nauczyciel wychowania fizycznego, a niekoniecznie doprowadza np. polonista.

Życie szkolne jest bogate, a sytuacje, w których nauczyciel ma okazję, by świadomie i w sposób planowy kierować postępowaniem ucznia do pożądaných zmian psychicznych jest bardzo wiele, nie wszystkie jednak można uznać jedynie za wynik określonych zabiegów dydaktycznych czy wychowawczych nauczyciela.

W naukach pedagogicznych kształcenie najczęściej traktowane jest jako proces, w wyniku, którego uczący się opanowuje określone wiadomości i umiejętności na określonym poziomie oraz wielokrotnie kształtuje swoją osobowość.

W pedagogice pracy ten proces definiuje się jako logicznie zwarty układ czynności nauczycieli i uczniów, umożliwiający uczniom opanowanie wiedzy o świecie, rozwijanie umiejętności i sprawności, rozwijanie zdolności i zainteresowań oraz kształtowanie przekonań i postaw.

Wydaje się jednak, że nie ma jeszcze ostatecznej definicji tego pojęcia. Wiele wątpliwości i spornych poglądów wymaga dalszych studiów i wyjaśnienia.

Dla dalszych rozważań proponuje przyjąć definicję zawartą w Słowniku pedagogiki pracy.

Proces dydaktyczny - inaczej nazywamy procesem nauczania - uczenia się to logicznie zwarty układ czynności nauczycieli i uczniów, prowadzących do spowodowania określonych zmian w osobowości uczniów, czyli zorganizowany tok systematycznych i planowanych działań nauczycieli i uczniów umożliwiający uczniom opanowanie wiedzy o świecie, rozwijanie umiejętności i sprawności działania, rozwijanie zdolności i zainteresowań oraz kształtowanie przekonań i postaw.

We współczesnej dydaktyce przeważać zaczyna pogląd, że nie można rozdzielić procesu nauczania i uczenia się i dlatego przyjmuje się wspólną nazwę: proces nauczania - uczenia się.

Na proces ten składa się:

- Czynności uczenia się, czyli opanowania przez uczniów określonego zasobu wiadomości, umiejętności i nawyków oraz czynności dysponowania nimi,
- Czynności nauczania polegające - w pierwszym rzędzie - na kierowaniu procesem uczenia się, ale także na przekazie gotowej informacji, stosowaniu kontroli oraz podejmowaniu w jej następstwie zabiegów korekcyjnych.

Kształcenie zawodowe rozumiane, jako proces ma wszystkie cechy charakterystyczne dla procesu kształcenia w ogóle. Ma on jednak swoją specyfikę. Szczególnie jest ona widoczna w sferze poznawczej. Otóż tę część wiedzy i umiejętności, do których dodaje się przymiotnik „zawodowo - zawodowa”, nie wystarczy tylko rozumieć, opanować i zapamiętać, ale należy ją, czy też je, umiejętnie zastosować w praktyce, na stanowisku pracy.

Zatem przez proces kształcenia zawodowego będziemy rozumieć (za pedagogiką pracy) **logicznie zwarty układ czynności nauczycieli i uczniów prowadzący do zmian w osobowości i postaw uczniów, głównie w zakresie ich wiadomości ogólnych i zawodowych oraz umiejętności stanowiących o istocie przygotowania zawodowego.**

Kształcenie

Kształcenie - to ogół czynności i procesów umożliwiających ludziom poznawanie przyrody, społeczeństwa i kultury, a zarazem uczestnictwo w ich przekształcaniu, jak również osiągnięcie możliwe wszechstronnego rozwoju sprawności fizycznych i umysłowych, zdolności i uzdolnień, zainteresowań i zamiłowań, przekonań i postaw oraz zdobycie pożądanых kwalifikacji zawodowych. Coraz częściej przez kształcenie rozumie się łączenie nauczania i uczenia się.

W procesie kształcenia jednostka lub grupa zdobywa wiedzę i rozwija umysł:

- Na drodze aktywności własnej, np. małe dziecko przez naśladownictwo i zabawę, przez uczestnictwo w życiu rodziny i szerszego środowiska społecznego, przez własne doświadczenie, przez samokształcenie.
- Przez uczenie się, począwszy od przedszkola poprzez szkoły różnych typów i poziomów, kursy specjalistyczne, praktyki zawodowe itp.
- Przez uczestnictwo w zespołach domów kultury, w klubach, na obozach itp.
- Przez środki masowego przekazu

Celem kształcenia jest zwykle:

- Wszechstronny rozwój osobowości
- Wyrabianie umiejętności zastosowania zdobytej wiedzy w działaniu praktycznym
- Wyrabianie umiejętności usprawniania pracy i ulepszania stosunków społecznych
- Upowszechnianie wykształcenia na wyższym poziomie wiedzy

Ze względu na cele, wiek uczących się, okres nauki, organizację, metody i formy rozróżniamy poza kształceniem podstawowym, średnim i wyższym następujące rodzaje kształcenia:

- ✓ Ogólne
- ✓ Politechniczne
- ✓ Zawodowe
- ✓ Podyplomowe
- ✓ Specjalistyczne
- ✓ Inne

Ze względu na organizację wyróżniamy kształcenie stacjonarne, zaoczne, korespondencyjne, incydentalne, kształcenie jednolite według wspólnych programów i kształcenie według programów indywidualnych, samokształcenie i kształcenie ustawiczne. Mówimy również o kształceniu dzieci, młodzieży i dorosłych. Rezultatem kształcenia jest wykształcenie. Często mówimy również o kształceniu artystycznym, ekonomicznym, medycznym, kształceniu pedagogicznym, rolniczym itp.

Kształcenie ogólne

Jest to najpopularniejsza forma kształcenia, dotyczy, bowiem każdego, kto rozpoczynał edukację szkolną. Dlatego ta forma kształcenia w literaturze pedagogicznej zajęła najwięcej miejsca.

Kształcenie ogólne - to całokształt takich poczynań, czynności, działań, procesów i metod oddziaływania na jednostki i grupy, by efektem było wykształcenie ogólne tych jednostek i grup, czyli zdobycie kwalifikacji i kompetencji ogólnych. Przez takie pojęcie wykształcenie ogólne rozumie się opanowanie podstawowych wiadomości umiejętności, nawyków i przyzwyczajzeń, rozwój zdolności i uzdolnień ogólnych, dorabianie się własnych poglądów i przekonań, rozwój wielostronnych zainteresowań, zamiłowań i upodobań, pasji i techniki całożyciowego samokształcenia, samowychowania i samorealizacji w ramach edukacji permanentnej, czyli kształcenia ustawicznego.

Całokształt podstawowych wiadomości, ujętych i usystematyzowanych w logiczne struktury, czyli powiązane w sensowne układy scalone - to inaczej wiedza ogólna o przyrodzie, społeczeństwie, kulturze, sztuce, technice i zdrowiu biopsychospołecznym. Podstawowe umiejętności, nawyki i przyzwyczajenia składają się na sprawność ogólną, przejawiającą się w czynnościach poznawczych i odkrywczych, we wrażliwości emocjonalnej i wyrażaniu uczuć (np. przez właściwe ustosunkowanie się do osób, rzeczy, zjawisk, wydarzeń i procesów), w operowaniu wiedzą ogólną i stosowaniu jej w praktyce życia codziennego. Zdolności i uzdolnienia ogólne, racjonalne przekonania i poglądy, wielostronne zainteresowania, zamiłowania i upodobania tudzież pasja i technika samokształcenia, samowychowania i samorealizacji - to zespół cech świadczących również o dyspozycji psychicznej, zwanej inteligencją ogólną, przejawiającą się między innymi w poprawnym rozumowaniu i zachowaniu w zmieniającej się dynamicznie rzeczywistości. Inteligencja ogólna, jako nieodłączny atrybut wykształcenia ogólnego ułatwia i usprawnia nadążenie za postępem, przystosowanie racjonalne i godziwe do zmieniających się warunków życia i pracy

zawodowej, przekwalifikowanie się w razie konieczności, sprawne i skuteczne postępowanie w sytuacjach problemowych - zarówno życiowych, jak i zawodowych.

Kształcenie ogólne najczęściej utożsamia się ze szkołą ogólnokształcącą, gdy tymczasem szkoła ogólnokształcąca daje tylko podstawy wykształcenia ogólnego i zawodowego, które powinno być realizowane przez całe życie.

Kształcenie politechniczne

Kształcenie politechniczne jest obok kształcenia humanistycznego i przyrodniczego niezbędnym elementem współczesnego wykształcenia ogólnego. Jego potrzeba zrodziła się w określonych warunkach historycznych. Dla zrozumienia funkcji i treści kształcenia politechnicznego konieczna jest pogłębiona analiza historycznego procesu przemian dokonywanych i dokonujących się w dziedzinie życia społecznego pod warunkiem przemian w produkcji i technice. Jak dotąd, tego rodzaju analiza nie została do końca przeprowadzona i dlatego w odniesieniu do celów i treści kształcenia politechnicznego istnieją poważne nieporozumienia. Przyjmiemy jednak do dalszych rozważań za Encyklopedią pedagogiczną, że:

Kształcenie politechniczne jest elementem wielostronnego kształcenia ogólnego, a jego celem jest wyposażenie uczniów szkoły ogólnokształcącej w wartości dające jednostce możliwości rozumienia rzeczywistości, w której technika i gospodarka wprowadza odpowiednie zmiany, a także w wartości dające jej możliwość właściwego zachowania się i postępowania.

Oznacza to, że podstawowym celem kształcenia politechnicznego jest wyposażenie młodzieży w ogólnotechniczne podstawy dla późniejszych specjalizacji zawodowej. Ten cel jest szczególnie ważny w aktualnej sytuacji zmian kwalifikacji zawodowych. Zachodzi, bowiem konieczność takiej orientacji młodzieży na wybór zawodu, aby był on zgodny z rozwijającymi się sytuacjami w gospodarce. Chodzi również o stworzenie młodzieży możliwości bezbolesnej zmiany kwalifikacji zawodowej i o pogłębianie jej wartości. Kształcenie politechniczne pozwala jednostce rozumieć i orientować się w otaczającej rzeczywistości, pozostającej pod wpływem techniki i gospodarki. Dzięki tej edukacji

młodzież kształtuje umiejętności rozpoznawania przedmiotów technicznych, czynności technologicznych oraz zjawisk ekonomicznych związanych z techniką, pracą czy ogólnie różnego rodzaju działami gospodarki.

Ważnym celem kształcenia politechnicznego jest rozwijanie u uczniów myślenia techniczno-ekonomicznego. Myślenie to może być podporządkowane trzem różnym celom poznawczym:

- Poznaniu zależności wyjaśniających zasady działania, budowy konkretnego urządzenia technicznego, struktury procesu technologicznego, warunków bhp itd.,
- Działalności diagnostycznej zmierzającej do znalezienia przyczyn niesprawnego działania urządzenia technicznego lub niewłaściwego przebiegu procesu technologicznego,
- Znalezienia nowego rozwiązania konstrukcyjnego lub dostosowania znanego do nowych warunków.

Kształcenie politechniczne, obok funkcji jakie spełnia w realizacji wielostronnego kształcenia ogólnego, może być również częścią dobrze zaprojektowanego kształcenia zawodowego. W każdym jednak przypadku kształcenie politechniczne ułatwia wybór zawodu, a bardzo często ułatwia (zwłaszcza w pierwszym okresie nauki) zdobywanie wiedzy zawodowej i kształtowanie umiejętności zawodowych.

Kształcenie zawodowe

Kształcenie zawodowe rozumiane, jako proces ma wszystkie cechy charakteryzujące proces kształcenia ogólnego. Ma jednak swoją specyfikę. Szczególnie jest ona widoczna w sferze poznawczej. Otóż ten segment edukacji, do którego dodaje się przymiotnik „zawodowa-zawodowe” nie ogranicza się tylko do tego, że uczący się zrozumie, opanuje i zapamięta. Musi on również tę wiedzę umieć zastosować w praktyce - zastosować w miejscu pracy.

Można, więc uznać, że kształcenie zawodowe w najprostszym ujęciu jest przygotowaniem do podjęcia pracy w określonej gałęzi gospodarki narodowej, w określonej

branży, w określonym stanowisku pracy. W związku z tym w sposób naturalny w każdym dobrze realizowanym procesie kształcenia zawodowego dokonuje się naturalne wiązanie teorii i praktyki. Sprzyjają temu oczywiście treści przedmiotów zawodowych, ponieważ nauki techniczne i technologiczne (choć kształcenie zawodowe to oczywiście nie tylko technika i technologia) są zbiorem zastosowań praw naukowych i wiedzy praktycznej do odpowiedniej dziedziny zawodowego działania.

W treściach kształcenia zawodowego wyróżniamy, zatem wiedzę zawodową i umiejętności zawodowe, których opanowanie zapewnia właściwe przygotowanie do działalności zawodowej.

Termin kształcenie zawodowe rozpatrywać można w dwóch zakresach (znaczeniach): jako określony stan wiedzy lub jego proces.

W znaczeniu pierwszym chodzi o układ pojęć, twierdzeń i prawidłowości dotyczących organizacji procesu i wyników kształcenia zawodowego, realizowanego w różnych warunkach społeczno-historycznych oraz przy różnych rozwiązaniach organizacyjno-programowych. W takim właśnie rozumieniu mówi się o kształceniu zawodowym jako o jednym z działów pedagogiki pracy. Kształcenie zawodowe rozpatrywane w drugim znaczeniu to ogół celowo organizowanych czynności i procesów umożliwiających przygotowanie do pracy zawodowej w określonej gałęzi gospodarki narodowej i na określonych stanowiskach pracy. Do podstawowych czynności w tym zakresie zalicza się:

- Nauczanie, w którym dominująca rolę pełni nauczyciel,
- Uczenie się, wykonywanie przez uczniów lub inne osoby uczące się.

Z kolei wśród różnych procesów istotne znaczenie mają:

- Proces lekcyjny, w toku którego realizowane jest kształcenie teoretyczne - ogólne i zawodowe,
- Proces kształcenia umiejętności praktycznych realizowany w pracowniach, w warsztatach szkolnych czy też w zakładach pracy i obejmujący głównie kształcenie praktyczne.

Celem kształcenia zawodowego jest opanowanie wiedzy zawodowej z tych dziedzin specjalnych, które są wspólne dla wszystkich zawodów objętych danym kierunkiem

kształcenia zawodowego, opanowania typowych metod, środków i form działalności zawodowej, rozwinięcie specjalnych uzdolnień i zainteresowań, niezbędnych do wykonywania danego zawodu i przyzwyczajenie do ciągłego podnoszenia kwalifikacji.

Po tym, wydaje się wystarczającym, wstępie dotyczącym ogólnych cech kształcenia zawodowego możemy przystąpić do podjęcia próby zdefiniowania tego terminu. Przyjmujemy za Słownikiem pedagogiki pracy, że:

Kształcenie zawodowe to logicznie zwarty układ czynności nauczycieli i uczniów prowadzący do zmian osobowości i postawach uczniów, głównie w zakresie ich wiadomości ogólnych i zawodowych oraz umiejętności stanowiących o istocie przygotowania zawodowego.

Do strukturalnych składników procesu kształcenia zawodowego będziemy zaliczać:

- **Podmiot uczący się**, podlegający w tym procesie przemianom,
- **Podmiot nauczający**, organizujący proces transmisji wiedzy, odpowiadający za ukształtowanie się prawidłowego transferu uczącego się,
- **Cele ogólne i szczegółowe**, stanowiące założone efekty procesu kształcenia zawodowego,
- **Treści**, określone na ogół programem nauczania,
- **Zasady nauczania**, stanowiące zbiór pewnych norm, według których proces kształtowania zawodowego winien być organizowany i realizowany,
- **Metody kształcenia zawodowego**, sugerujące sposób transmisji treści nauczania przedmiotów zawodowych,
- **Formy organizacyjne**, odnoszące się do technicznej strony procesu nauczania-uczenia się zawodu,
- **Środki dydaktyczne**, obejmujące wszystkie przedmioty materialne, także pewne sygnały i dźwięki biorące udział w procesie kształcenia zawodowego,

- **Warunki zewnętrzne i wewnętrzne** tego procesu, określone przez strukturę systemu oświatowego (kształcenie w zasadniczej szkole zawodowej lub policealnym studium zawodowym) lub rodzaj bazy dydaktycznej (zajęcia organizowane w szkole, w zakładzie pracy lub u rzemieślnika itd.),
- **Metody i formy pomiaru postępu uczących się**, weryfikujące stosowane środki i dostarczające informacji o prawidłowości funkcjonowania poszczególnych składników procesu kształcenia zawodowego.

Rezultatem kształcenia zawodowego powinno być wykształcenie zawodowe, w którym znaczącymi składnikami są:

- ✓ Wiedza zawodowa,
- ✓ Umiejętności zawodowe,
- ✓ Nawyki zawodowe,
- ✓ Postawa zawodowa,
- ✓ Osobowość zawodowa.

W różnych krajach stosowane są różne rozwiązania organizacyjno-programowe szeroko rozumianego kształcenia zawodowego. Podstawową formą organizacyjno-programową jest szkoła zawodowa. Ale kształcenie zawodowe prowadzą też zakłady pracy, warsztaty rzemieślnicze i specjalne ośrodki szkoleniowe oraz kursowe. Kształcenie zawodowe dotyczy zarówno młodzieży, jak i osób dorosłych - co więcej, obejmuje ono zróżnicowany obszar tematyczny (treściowy) i przejawia się w różnych strategiach organizacyjnych. Dlatego niezmiernie ciężko jest znaleźć wspólny mianownik dla tych wszystkich odmian, form, poziomów i zakresów. Schemat nr 1 jest próbą wstępnego zilustrowania chociaż niektórych rodzajów, współzależności, podrzędności i elementów wspólnych.

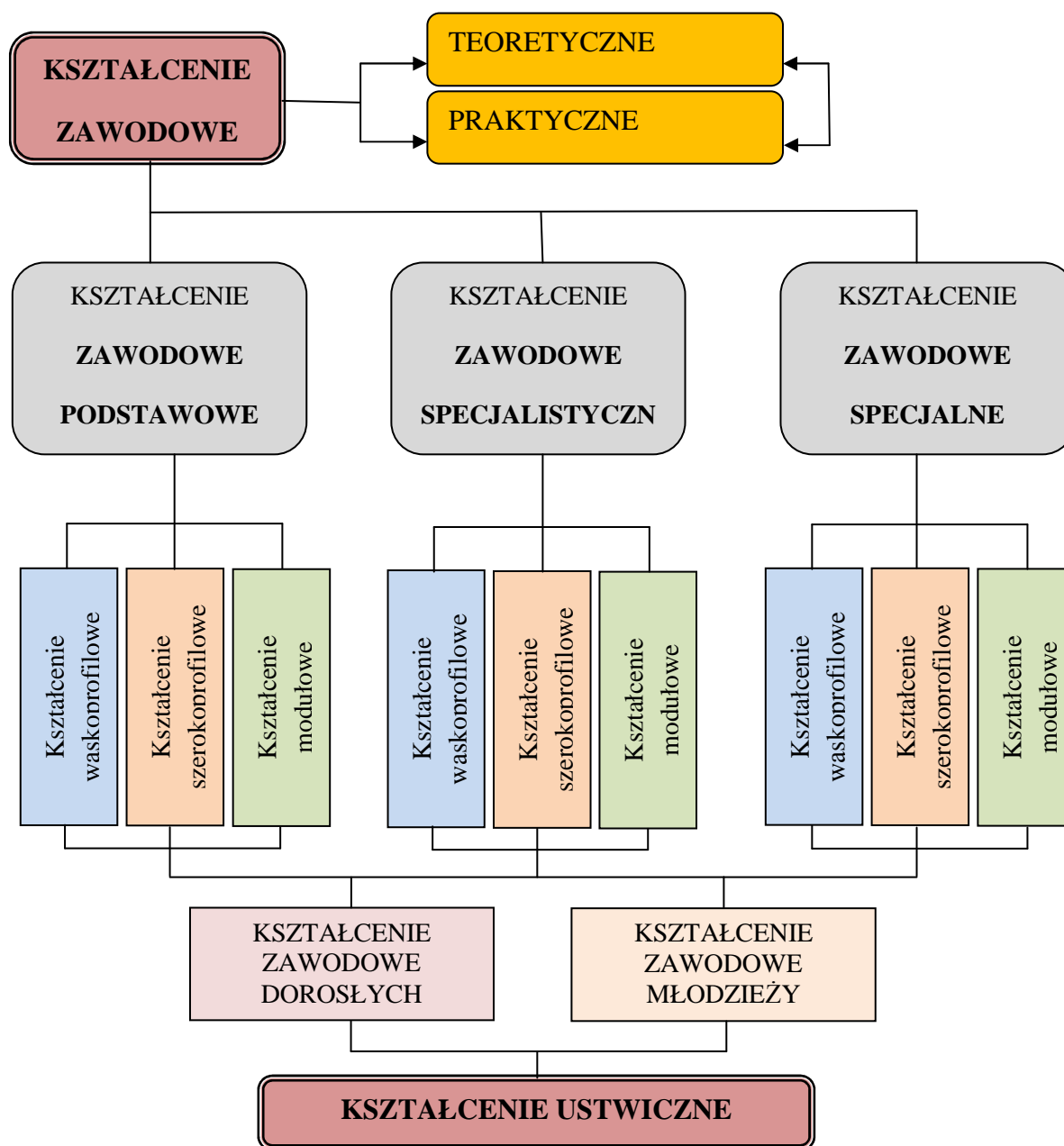
Zastanówmy się teraz, jak można zdefiniować poszczególne rodzaje, odmiany i formy kształcenia zawodowego, ukazane na rys. nr 1.

- ✓ **KSZTAŁTOWANIE ZAWODOWE PODSTAWOWE** - realizowane jest najczęściej w szkołach zawodowych zasadniczych, w liceach zawodowych, liceach technicznych i niższych klasach techników. Kształcenie zawodowe podstawowe stanowi podstawę do kształcenia zawodowego specjalistycznego realizowanego

TECHNOLOGIA KSZTAŁCENIA ZAWODOWEGO

głównie w zakładzie pracy, ale także w wyższych klasach średnich szkół zawodowych i policealnych szkołach zawodowych. Celem kształcenia zawodowego podstawowego jest doprowadzenie uczniów - absolwentów do dużej dyspozycyjności zawodowej.

- ✓ **KSZTAŁTOWANIE ZAWODOWE SPECJALISTYCZNE** - organizowane w odpowiednio zorganizowanych szkołach zawodowych, głównie w wyższych klasach techników i policealnych szkołach zawodowych, oraz w zakładach pracy i ośrodkach szkolenia w ramach kursów kwalifikowanych lub kursów doskonalenia zawodowego.

Rys. 1 Rodzaje i odmiany kształcenia zawodowego

- ✓ **KSZTAŁTOWANIE ZAWODOWE SPECJALNE** - to zespół oddziaływań rewalidacyjnych i resocjalizacyjnych, polegających na celowo organizowanych procesach i czynnościach. Celem kształcenia zawodowego specjalnego jest przystosowanie młodzieży lub dorosłych z odchyleniami, z zaburzeniami rozwojowymi do życia społecznego, w tym zawodowego, a więc do wypełniania wielorakich funkcji społecznych, a w szczególności przygotowania do pracy w określonym zawodzie czy specjalności zawodowej. Kształcenie zawodowe specjalne realizowane jest głównie w szkołach zawodowych specjalnych.
- ✓ **KSZTAŁTOWANIE ZAWODOWE DOROSŁYCH** - jest określeniem używanym przynajmniej w dwu znaczeniach:
 - Jako całość procesów, w których następuje uzyskanie formalnego wykształcenia zawodowego oraz rozwijanie kwalifikacji pracowniczych
 - W znaczeniu węższym obejmuje tylko procesy uzyskiwania formalnego wykształcenia, wówczas poza kształceniem zawodowym dorosłych wyróżnia się procesy doskonalenia pracowniczego.

W pierwszym znaczeniu kształcenie zawodowe dorosłych obejmuje działalność dokonującą się w systemie szkół zawodowych dla pracujących, kursów zawodowych i wszystkich ośrodków edukacji pozaszkolnej.

W znaczeniu drugim kształcenie zawodowe dorosłych obejmuje tylko działalność dokonującą się w systemie szkół zawodowych dla pracujących.
- ✓ **KSZTAŁTOWANIE ZAWODOWE MŁODZIEŻY** - to podstawowa forma kształcenia zawodowego, która adresowana jest głównie do absolwentów szkół podstawowych podejmujących naukę szkolną w zasadniczych szkołach zawodowych, liceach zawodowych, liceach technicznych i technikach zawodowych lub do absolwentów liceów ogólnokształcących w policealnych szkołach zawodowych. Głównym celem nauki w tego typu szkołach jest uzyskanie kwalifikacji niezbędnych do wykonywania pracy zawodowej w określonych zawodach lub na określonym stanowisku pracy.

- ✓ **KSZTAŁTOWANIE ZAWODOWE TEORETYCZNE** - jest tym rodzajem kształcenia, które prowadzi do opanowania przez uczących się wiedzy zawodowej i umiejętności umysłowych (intelektualnych). Szczegółowe zadania w zakresie kształcenia zawodowego teoretycznego określają charakterystyki zawodowe i programy nauczania. Dominująca rola w zakresie kształcenia zawodowego teoretycznego (niezależnie od tego, że występuje w każdym rodzaju, odmianie, formie kształcenia zawodowego) przypada oczywiście na okres nauki w technikum, policealnych szkołach zawodowych i na studiach wyższych. W trakcie kształcenia zawodowego teoretycznego uczący się przyswajają sobie cały szereg pojęć, praw: teorii ujmujących prawidłowości procesów ważnych i potrzebnych do wykonywania czynności zawodowych.
- ✓ **KSZTAŁTOWANIE ZAWODOWE PRAKTYCZNE** - jest to rodzaj edukacji zawodowej, którego celem jest kształtowanie umiejętności zawodowych (praktycznych), gwarantujących udział człowieka w celowym przekształcaniu rzeczywistości materialnej. T. Nowacki wyróżnia trzy rodzaje umiejętności, które należy kształtować i rozwijać w procesie kształcenia praktycznego. Są to:
 - Umiejętności elementarne, tj. umiejętności wykonywania prostych pojedynczych ruchów,
 - Umiejętności czynnościowe, tj. umiejętności wykonywania określonych czynności obejmujących już całą serię ruchów,
 - Umiejętności złożone, tj. umiejętności wykonywania całych zespołów (układów) ww. grup umiejętności.
- ✓ **KSZTAŁTOWANIE WĄSKOPROFILOWE** - jest tym rodzajem kształcenia, które przygotowuje do wykonywania ściśle określonego zawodu, a często nawet tylko w określonej specjalności bądź o pracy na ściśle określonym stanowisku pracy. Taki rodzaj kształcenia był charakterystyczny dla okresu gospodarki planowej, gdzie niemal precyzyjnie można było zaplanować dla każdego absolwenta na odpowiednim stanowisku. Ten rodzaj kształcenia nie jest adekwatny dla przygotowania absolwentów do pracy w warunkach gospodarki wolnorynkowej, gdzie absolwent każdego typu szkoły i rodzaju kształcenia będzie zmuszony do kilkakrotnego zmieniania miejsca pracy, a czasem również zawodu.

- ✓ **KSZTAŁTOWANIE SZEROKOPROFILOWE** - opiera się na dwóch podstawowych założeniach:

- Dostosowania sylwetki zawodowej absolwentów do zmiennych potrzeb rynku pracy, wynikających zarówno z ciągłego postępu naukowo-technicznego, jak również ciągle jeszcze „falującej” gospodarki,
- Przygotowania do podjęcia pracy na stanowiskach o podobnej technologii wytwarzania w warunkach ciągłej zmienności zadań i stałego wzrostu wymagań stawianych pracownikom.

W celu zrealizowania podanych założeń, przyjęto, że kształcenie szerokoprofilowe jest dwuetapowe:

- Etap I - to kształcenie podstawowe, w którym następuje przekazanie uczniom istotnych dla danego zawodu wiadomości i umiejętności zarówno teoretycznych, jak i praktycznych,
 - Etap II - to wstępna specjalizacja zawodowa, w czasie której następuje przygotowanie uczniów do podjęcia pracy w przyszłych zawodach.
- ✓ **KSZTAŁTOWANIE MODUŁOWE** - jest bardzo młoda strategią kształcenia w naszym kraju i dlatego zarówno w praktyce edukacyjnej, jak również w teorii zagadnienie to rozumiane jest wieloznacznie. Istota takiego kształcenia polega na tym, że program nauczania ułożony jest w układzie modułowym. Moduł w najprostszym rozumieniu może być zdefiniowany jak wyodrębniona część kursu lub programu nauczania, która doprowadziła do uzyskania określonych kwalifikacji. Dobrze przygotowane programy modułowe powinny mieć cechy pozwalające uczniowi (słuchaczowi - studentowi) zaprojektować własny program nauki zgodnie z potrzebami. W ten sposób wszyscy uczestnicy kształcenia mogą pracować nad osiągnięciem celów uczenia się w zgodzie z własnymi potrzebami, możliwościami, umiejętnościami wstępnymi i własnym tempem.
 - ✓ **KSZTAŁTOWANIE USTAWICZNE** - to termin, któremu nadaje się różne znaczenia. Może to być np.:
 - Idea zakładająca kształcenie i wychowanie przez całe życie (synonimem jej jest edukacja permanentna),

- Zasada przenikająca cały współczesny system oświaty, zgodnie z którym kształcenie trwa przez całe życie człowieka, obejmując odnawianie, poszerzanie i pogłębianie jego kwalifikacji ogólnych i zawodowych,
- Potrzeba i właściwość współczesnego człowieka dorosłego, warunkująca kształcenie, jego zdolności, nadążanie za postępem naukowo-technicznym, społecznym i kulturalnym oraz wszechstronny rozwój osobowości w ciągu całego życia.

Ostatnio zaczyna przeważać pogląd, że kształcenie ustawiczne jest kształceniem poszkolnym, a więc nie stanowiącym pierwszego obowiązku jednostki w danym okresie jego życia. Do podstawowych zadań kształcenia ustawicznego zalicza się:

- Zapewnienie możliwości kontynuowania nauki i dopełniania wykształcenia po ukończeniu szkoły obowiązkowej,
- Umożliwienie w każdym wieku uzupełnienia, odnawiania albo dostosowania nabytych wiadomości i umiejętności do nowych potrzeb,
- Ułatwienie rozumienia problemów narodu i świata wszystkim obywatelom, niezależnie od zajmowanych stanowisk i zakresu odpowiedzialności,
- Tworzenie warunków do stałego i wszechstronnego rozwijania osobowości człowieka.

Dokształcanie i doskonalenie zawodowe

Przyjmując, że kształcenie ustawiczne to termin wieloznaczny, ale w każdym przypadku skłaniający do traktowania procesu kształcenia jako procesu ciągłego, można upatrywać zbieżności tego procesu z procesem dokształcania i doskonalenia zawodowego. Zarówno bowiem w trakcie dokształcania, jak i doskonalenia można się dopatrywać wielu cech charakteryzujących kształcenie ustawiczne - przy jednym jednak, jak się wydaje, istotnym założeniu - że kształcenie ustawiczne z założenia raczej jest (albo powinno być) traktowane jako proces edukacji permanentnej, natomiast zarówno dokształcanie, jak i doskonalenie zawodowe najczęściej jest procesem sporadycznym (podejmowanym w ściśle określonym celu). Przyjmując za Słownikiem pedagogiki pracy.

Dokształcanie zawodowe jest procesem podwyższania kwalifikacji formalnych, a szczególnie procesem uzupełniania teoretycznych elementów kwalifikacji zawodowych, kończącym się nadaniem odpowiedniego świadectwa lub dyplomu.

Doskonalenie zawodowe to proces systematycznego (w ciągu całego okresu aktywności zawodowej) aktualizowania, rozszerzania oraz pogłębiania wiedzy i umiejętności związanych z zawodem wykonywanym i zawodami pokrewnymi, umożliwiający stopniowe dochodzenie do mistrzostwa oraz uzyskiwania coraz wyższego statusu społecznego i ekonomicznego w zawodzie, bez konieczności wychodzenia z danej grupy społeczno-zawodowej.

Potrzeba doskonalenia zawodowego wynika z rozwoju nauki i techniki, zmian w technologii wytwarzania, z dążenia każdego człowieka do stawania się doskonalszym, z odczuwania potrzeby wzrostu i uczestnictwa z coraz większym w warunkach społecznych udziałem pracowników w zarządzaniu zakładem pracy, coraz większym udziałem pracujących w życiu społeczno-politycznym i kulturalnym kraju.

Proces nauczania i uczenia się

Nauczanie to termin charakteryzujący jedną część jednolitego procesu nauczania - uczenia się, używany na oznaczenie zespołu czynności podejmowanych intencjonalnie przez nauczycieli dla realizacji społecznie akceptowalnych celów dydaktycznych. Oznacza to, że choć z definicji nauczanie oznacza coś innego niż uczenie się, to pojęcia te wzajemnie się przenikają - lub inaczej, nakładają się wieloma elementami zakresów - i należy je rozpatrywać łącznie, zwłaszcza jeśli przyjmujemy, że pozostają w silnym związku ontycznym i metodycznym. Takie rozumowanie potwierdza lansowaną w filozoficznym piśmiennictwie teorię na temat nauczania, że owo nauczanie jest czynnością zamierzoną. Gdy ktoś podejmuje trud nauczania, to ma określony zamiar, cel czy intencję spowodowania by ktoś się czegoś nauczył. Istnienie relacji między czynnością nauczania a intencją spowodowania by ktoś czegoś się nauczył, jest oczywiste czymś więcej niż uogólnieniem doświadczeń na podstawie przypadków nauczania. To, że powodowanie uczenia się stanowi cel nauczania, nie jest

czymś, o czym dowiadujemy się, oglądając znaczną liczbę przypadków nauczania. Jest to raczej fragment tego, co pojmujemy jako nauczanie. To nie jest coś co odkrywamy na temat nauczania - jest to główne kryterium, które pozwala nam określić, czy dana czynność jest czynnością nauczania - w przeciwieństwie do innych rodzajów czynności, takich jak np. deklamowanie, przemawianie czy granie w sztuce - to chęć wywołania uczenia się jest podstawą do odróżnienia nauczania od innych czynności.

Mimo że nie ma sensu mówić o nauczaniu bez zmian wywołania uczenia się, to czasem nasza reakcja na ludzi, którzy opowiadają, że nauczają, ale nie zależy im, by ktoś się nauczył, jest taka sama jak reakcja na każde bezsensowne stwierdzenie - staramy się nadać mu jakiś sens. Gdy na przykład ktoś mówi, że naucza, ale mało go obchodzi, czy ktoś się uczy, nasza reakcja wcale nie musi być oskarżeniem tego kogoś o zaprzeczanie samemu sobie; szukamy raczej jakiegoś sposobu - może w obrębie metafor - w jaki można by nadać sens temu niewątpliwie dziwnemu stwierdzeniu. Możemy mieć tu ochotę powiedzieć, że człowiek ten wykonuje pewne ruchy, które w zasadzie powinny skłaniać innych do uczenia się, ale z powodu frustracji, braku troski czy braku energii nie jest jeszcze zainteresowany namówieniem kogoś do nauki.

Scharakteryzowanie nauczania jak o działalności, która usiłuje wywołać uczenie się, nie rozróżnia licznych rodzajów czynności, z których każda może przyczynić się do zrealizowania tego zamysłu. Znaczy to, że stanowisku tu przedstawionemu pozwala na takie różne podejścia do nauczania, jakie w innych okolicznościach lub przy innych celach mogłyby być kwestionowane. Czynności tak różne, jak wykładanie i demonstrowanie, instruowanie i poprawianie, indoktrynowanie i rozważanie, warunkowanie i zachęcanie mogą być podejmowane z intencją skłaniania kogoś do podjęcia procesu uczenia się. W rezultacie mogą być przykładami nauczania. W ten sposób nauczanie jest traktowane jako zespół działań powiązanych ze sobą raczej przez intencję niż przez zachowanie. W trakcie rozwijania teorii procesu nauczania czy edukacji różnice między tymi działalnościami staną się bardziej istotne i czytelne. Na razie możemy przyjąć, że reguły nauczania jest działalnością, która stara się wywołać proces uczenia się u drugiej osoby, ale nie zawsze proces ten wywołuje. Tak więc w skrajnych przypadkach nie zawsze nauczanie i uczenie się muszą być ze sobą powiązane lub wzajemnie się wywoływać. Choć oczywiście są to rzadkie przypadki i zwykle w procesie kształcenia nie oczekiwane.

Zwykle intencje nauczyciela określają sytuację „uczących się”, a jego intencje stają się ich intencjami - w tym sensie, że kierują ich czynnościami jako uczących się.

Uznając wiele wzajemności (wspólności) i powiązań w kształceniu między cechami procesu nauczania - uczenia się, a z drugiej strony istotne różnice przemawiające za rozdzielnym mówieniem o procesie nauczania i procesie uczenia się, do dalszego szczegółowego omówienia tych terminów przyjmuję, że w procesie kształcenia współzachodzą dwa procesy: po stronie ucznia - uczenie się, a po stronie nauczyciela - nauczanie. Oznacza to, że wśród wielu poglądów i źródeł podejmujących próbę określenia tych terminów możemy za Słownikiem pedagogiki pracy przyjąć że:

Nauczanie to planowana, systematyczna i zorganizowana działalność nauczyciela zmierzająca do przekazania wiadomości, ukształtowania umiejętności oraz nawyków.

Uczenie się to termin oznaczający:

1. Czynność wykonywaną w celu przyswojenia sobie czegoś;
2. Proces zachodzący w aparacie nerwowym i mięśniowym, prowadzący do nabywania wiedzy i opanowywania umiejętności, którego wynikiem są mniej lub więcej trwałe zmiany w świadomości i zachowaniu osobnika.

Mówiąc o nauczaniu jako o planowej, systematycznej i zorganizowanej działalności, mamy na myśli głównie pracę nauczyciela z uczniami, która ma na celu wywołanie pożądaných, trwałych zmian w ich postępowaniu, dyspozycjach i całej osobowości - pod wpływem uczenia się i opanowywania wiedzy, przeżywania wartości i działań praktycznych. Nauczanie jest zatem działalnością intencjonalną, co oznacza, że jego intencją jest wywołanie uczenia się jako czynności podmiotowej samych uczniów, stąd też niektórzy dydaktycy określają nauczanie jako kierowanie uczniem się. Jest to jednak określenie niepełne, pomija bowiem inne cechy nauczania. Jedną z takich ważnych cech nauczania stanowi obieg informacji między nauczycielem i innymi źródłami a uczniem, umożliwiającą uczniom opanowanie wiedzy naukowej czy to przez jej przyswajanie w gotowej postaci, czy poprzez samodzielne rozwiązywanie zagadnień. Nabywając wiedzę o otaczającej go rzeczywistości, uczeń staje się zdolny do podejmowania decyzji regulujących jego stosunek do tej

rzeczywistości. Jednocześnie poznając liczne wartości moralne, estetyczne, społeczne i przeżywając je w procesie nauczania, kształtuje swój stosunek do nich i tworzy własny system wartości. Wartościowym czynnikiem wytwarzania zmian w uczniach jest również ich działalność praktyczna, odpowiednio zharmonizowana z opanowywaniem wiedzy o rzeczywistości. Tak szeroko rozumiane nauczanie umożliwia uczniom nie tylko zdobycie wiadomości, umiejętności i nawyków oraz rozwinięcie zdolności i zainteresowań, lecz także ukształtowanie przekonań i postaw oraz trwałych dyspozycji do uczenia się. Tak więc nauczanie wiąże się z kształceniem i wychowaniem. Dlatego nauczanie jest przedmiotem badań jednej z licznych nauk o wychowaniu, czyli dydaktyki ogólnej, którą definiowano w wcześniejszych podręcznikach akademickich jako teorię nauczania.

W słowniku pedagogicznym pojawiają się słowa traktowane jako równoważnik „nauczania”, a są nimi na przykład: „kształcenie”, „wychowanie umysłowe” lub wreszcie „wychowanie przez naukę”. Oczywiście, tak jak wcześniej wspomniałem, nauczanie nie jest pełną i zarazem adekwatną nazwą przedmiotu dydaktyki współczesnej, ale jest nazwą właściwą dla czynności, które podejmuje i musi podejmować nauczyciel. Nie nazwa lecz sformułowane przez dydaktykę dyrektywy metodyczne określają sposoby nauczycielskich działań, a nauczanie jest nie tylko trafną dla nich nazwą, ale nadto jego rozliczne powinowactwa, jak np. nauka, a zatem nauczyciel to ten, który naucza, przekazuje uczniom naukę, czyli inaczej wiedzę naukową. Nauczanie - za Encyklopedią pedagogiczną jest zespołem czynności społecznie doniosłych, podejmowanych intencjonalnie przez osoby specjalnie do tego powołane, czyli nauczycieli. Nauczanie jednak nie może realnie zaistnieć bez obecności uczących się, czyli uczniów, a nimi są też studenci, słuchacze różnorodnych form działalności szkolnej i pozaszkolnej.

Nauczyciel - uczeń tworzą nierozłączną parę współtwórców wyniku nauczania. Stwierdzono ponad wszelką wątpliwość to, że uprzedmiotowienie ucznia jest niezbędnym warunkiem osiągnięcia pożądanych wyników nauczania - uczenia się, zatem obu partnerom tego procesu przysługiwać musi status podmiotów. Dwupodmiotowość - to najnowszy postulat współczesnej dydaktyki ogólnej, który łamiąc rygory logiki, przyznaje także uczniowi prawo do zachowań podmiotowych. Dwupodmiotowość znajduje bowiem swe uzasadnienie nie w porządku logicznym, lecz w porządku empirycznym - podmiotowość nauczyciela w nauczaniu nie znosi podmiotowości ucznia w uczeniu się, choć przyznanie uczniowi roli podmiotu wymusza daleko idące zmiany tak w rozumieniu, jak i organizowaniu

czynności dydaktycznych nauczyciela; o zamiarach tych będę szczegółowo mówił w dalszej części, omawiając szczegółowo poszczególne elementy procesu nauczania - uczenia się oraz czynności nauczyciela i ucznia.

Jednostka lekcyjna i jednostka metodyczna

Jednostka lekcyjna jest podstawową formą organizacyjną procesu nauczania - uczenia się w systemie klasowo-lekcyjnym, która umożliwia w ściśle określonym czasie (45 minut) zrealizowanie wyodrębnionej części programu nauczania lub realizując wcześniej określone czynności procesu nauczania - uczenia się zamierzonego celu operacyjnego.

Kierując się logiką należy przyjąć, że jednostka jest częścią określonego zbioru (lub inaczej częścią całości). Podobnie jednostka lekcyjna jest z jednej strony formą organizacyjną całego procesu realizacji pewnego programu (w naszym przypadku realizacji procesu nauczania - uczenia się), programu nauczania określonego przedmiotu, z drugiej zaś sekwencją treści nauczanego przedmiotu. Zarówno w pierwszym, jak i w drugim przypadku jest to najmniejsza część całości, która została wyodrębniona z całości w ściśle określonym celu.

Z pedagogicznego punktu widzenia można przyjąć, że jednostka lekcyjna określa zarówno czas pracy nauczyciela i uczniów nad określonym tematem programu nauczania, jak również pewien porządek (tok) kształcenia, tzn. rozkład w czasie poszczególnych działań programu oraz związanych z nim zadań dydaktycznych. Jednostka lekcyjna to również pewien logiczny ciąg zdarzeń (ogniw), inaczej elementów czy czynności, które następują kolejno po sobie po to, aby osiągnąć planowany cel. W literaturze wyróżnia się (w tradycyjnym układzie rozumienia procesu nauczania - uczenia się) różną liczbę ogniw, zależnie od typu lekcji. W. Okoń wyróżnia siedem podstawowych ogniw, do których zalicza:

- ✓ Uświadamianie celów i zadań nauczania,
- ✓ Wprowadzanie do nowego materiału nauczania,

- ✓ Kierowanie procesem uogólniania nowego materiału,
- ✓ Utrwalenie i usystematyzowanie przyswojonego materiału,
- ✓ Kształtowanie umiejętności i nawyków i sprawdzenie stopnia zrozumienia nowego materiału nauczania,
- ✓ Powiązanie teorii z praktyką związane z powtórzeniem i uzmysłowieniem miejsca i znaczenia wprowadzonego materiału,
- ✓ Kontrolę i ocenę stopnia realizacji planowanych celów lekcji.

Oczywiście jest to tradycyjne ujęcie struktury jednostki lekcyjnej. Punktem wyjścia jest cel, jaki zamierza nauczyciel osiągnąć realizując określone treści programowe. Wszystkie pozostałe czynności nauczyciela i uczniów: budowa, zakres jednostki lekcyjnej podporządkowany jest właśnie celom, które chce się osiągnąć w trakcie tak przyjmowanej działalności dydaktycznej nauczyciela i uczących się. Oznacza to również, że niekonieczne wszystkie ogniwa (np. przyjęte za W. Okoniem czy B. Suchodolskim lub B. Nawroczyńskim itp.) muszą wystąpić w jednej jednostce lekcyjnej (i to niezależnie od typu jednostki lekcyjnej). Zależnie od przyjętego celu nauczyciel może rozłożyć te ogniwa na dwie, a niekiedy nawet na trzy kolejno następujące po sobie jednostki lekcyjne. Wówczas będziemy mówili, że mamy do czynienia z **jednostką metodyczną**.

Jednostka metodyczna - to zespół (układ) kojonych jednostek lekcyjnych stanowiący logiczny ciąg procesu dydaktycznego, zmierzający od przekazywania (przyswojenia) wiadomości, kształtowania umiejętności i uzyskania sprawności w obrębie jednego tematu (wydzielonego fragmentu programu nauczania), który zakresem jest zbyt obszerny na jedną jednostkę lekcyjną lub do osiągnięcia zamierzonego (zamierzonych) celów.

Coraz powszechniejsze staje się przekonanie, że jednostki lekcyjnej (lekcji) nie można traktować jako wyodrębnionej i wyizolowanej jednostki w procesie nauczania - uczenia się, lecz jako element dość bogatego zbioru, ściśle powiązanego i zazębiającego się zarówno lekcjami poprzedzającymi, jak i z tymi, które po nich następują. Ponadto wykazuje się, że proces nauczania - uczenia się jest zbyt złożony, aby można było wiązać jedynie ze strukturą

pojedynczych lekcji, tzn. aby zawsze w toku jednej lekcji można było realizować wszystkie ogniwa.

Uczenie się bowiem to proces ciągły, który różnicuje się w zależności od wieku uczących się, jak również od specyfiki przedmiotu nauczania, a przede wszystkim od tego, czy uczący się ma opanować (przyswoić sobie) określone wiadomości czy umiejętności i nawyki, a następnie od charakteru tych wiadomości, umiejętności i nawyków. W związku z tym budowa jednostki lekcyjnej jak również jednostki metodycznej musi ulec zróżnicowaniu, przy czym doprowadzenie to tego zróżnicowania do właściwych granic jest zadaniem właśnie metodyk szczegółowych.

Współcześnie, zwłaszcza w kształceniu zawodowym, dla którego najważniejsze są kompetencje uczącego się (zbiór wiedzy, umiejętności i nawyków oraz umiejętność wykorzystywania ich w praktyce zawodowej), coraz częściej zarówno w literaturze, jak w praktyce szkolnej odchodzi się od tradycyjnego podziału treści programowych na określone jednostki lekcyjne czy jednostki metodyczne na rzecz podporządkowania organizacji całego procesu nauczania - uczenia się celom kształcenia sformułowanym w kategoriach kształcenia. Przyjęcie takiego punktu widzenia wymaga opracowania zbioru umiejętności zawodowych, który będzie umożliwiał wykonanie określonych zadań dydaktycznych. Zadania dydaktyczne nauczyciela i ucznia będą podporządkowane celom i treściom kształcenia odpowiadającym określonym umiejętnościom. Cały program kształcenia będzie zbudowany w układzie modułowym. Moduł może się składać z jednej lub kilku jednostek modułowych.

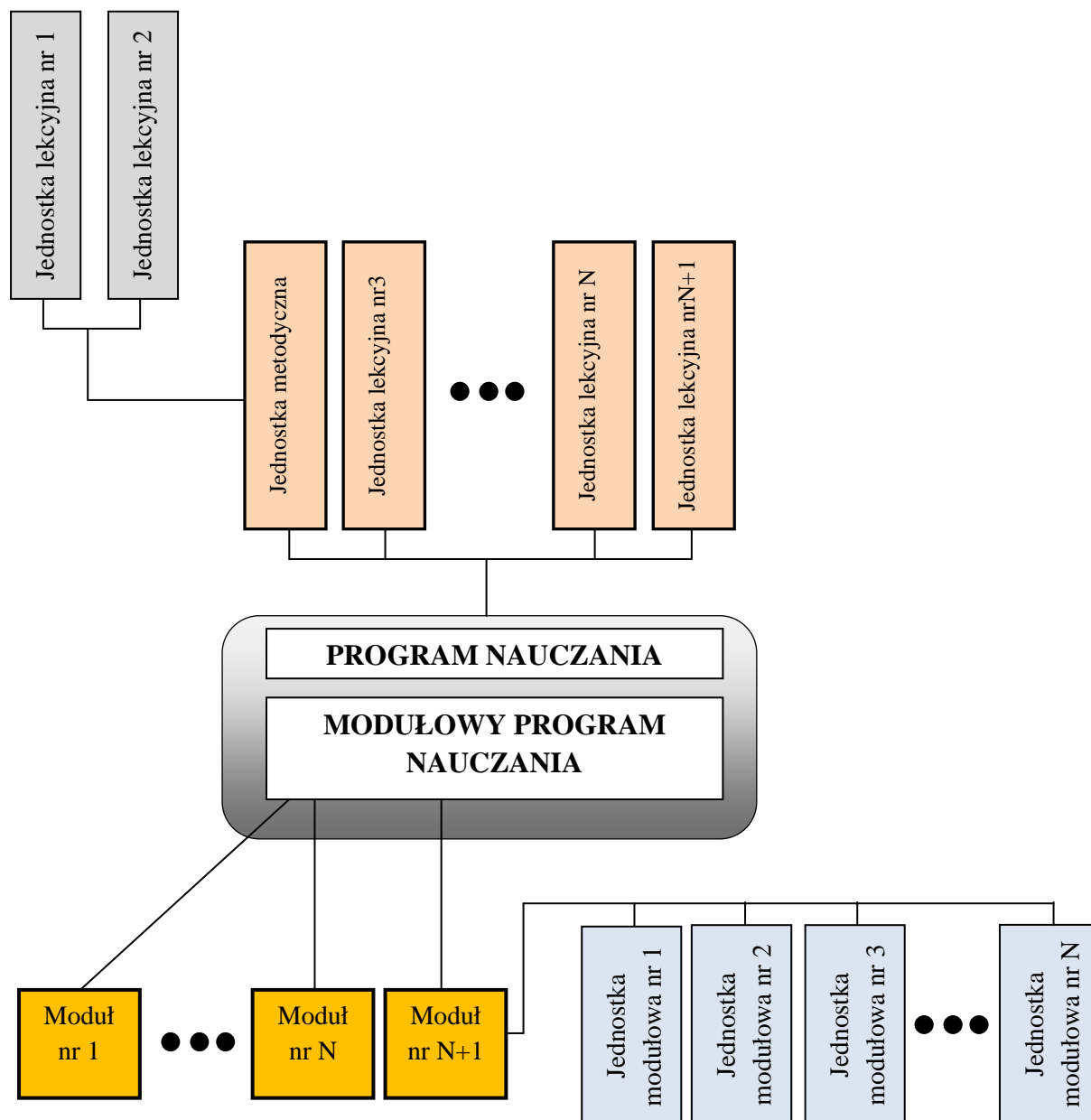
Moduł kształcenia - jest wyodrębnioną częścią programu nauczania, która doprowadza uczących się do uzyskania określonych standardów kwalifikacji zawodowych (kompetencji).

Jednostka modułowa - stanowi wyodrębnioną część modułu kształcenia, zorientowaną na kształcenie u uczących się takiego zakresu wiadomości, umiejętności i postaw, który warunkuje realizację logicznie powiązanych ze sobą czynności zawodowych.

Powyższy układ założeń i definicji operacyjnych pozwala na sformułowanie pojęcia **modułowy program nauczania**, który jest opisanym zbiorem jednostek modułowych ukierunkowanych na osiągnięcie jasno sprecyzowanych celów kształcenia zgrupowanych w

moduły umiejętności poznawczych. Główną zaletą podziału programu nauczania na jednostki modułowe jest ich wymiennosc w przypadku dezaktualizacji treści oraz możliwość stosowania jako niezależne „mini-kursy” dla różnych form kształcenia. Nie jest to jednak jedyna korzyść z przyjętej strategii kształcenia modułowego. Korzyści tych w porównaniu z nauczaniem tradycyjnym, w którym podstawowym elementem jest jednostka lekcyjna, a cały proces dydaktyczny jest skoncentrowany wokół określonej budowy tej jednostki lekcyjnej czy metodycznej jest oczywiście o wiele więcej. Zagadnienia te będą przedmiotem rozważań w następnych częściach. Myślę jednak, że warto już w tym miejscu te najistotniejsze, charakterystyczne wymienić. Kształcenie modułowe umożliwia:

- ✓ Dostosowanie programów nauczania do rzeczywistych (bieżących) potrzeb uczącego się oraz uzupełnianie ich o kolejne moduły, jeśli zaistnieje taka potrzeba,
- ✓ Kontrolę umiejętności wejściowych uczących się,
- ✓ Dostarczanie zróżnicowanych materiałów i środków dydaktycznych umożliwiających przystosowanie określonego modułu do różnych metod uczenia się i możliwości intelektualnych uczącego się,
- ✓ Samodzielność i kreatywność uczących się,
- ✓ Opanowanie treści poszczególnych modułów we właściwym dla siebie tempie, w dowolnym czasie i miejscu.

Rys. 2 Układ tradycyjnego i modułowego podziału programu nauczania

Funkcje środków dydaktycznych w procesie nauczania - uczenia się teoretycznych przedmiotów zawodowych

Przez środki dydaktyczne rozumiemy wszystkie te przedmioty, materiały i urządzenia, które dostarczają uczącym się określonych bodźców sensorycznych oddziałujących na ich wzrok, słuch, dotyk itd., ułatwiając im bezpośrednio i pośrednio poznanie rzeczywistości. Słowo „przedmioty” użyte w tej definicji - wyjaśnia Cz. Kupisiewicz - odnosi się zarówno do przedmiotów oryginalnych, jak i do ich zastępników modelowych, obrazowych lub symbolicznych.

Środkami dydaktycznymi są więc zarówno przedmioty i materiały dostarczające bodźców zmysłowych, np. przeźrocza, plansze, filmy, taśmy magnetofonowe, jak i urządzenia techniczne umożliwiające przekazywanie tych bodźców, np. projektor filmowy, magnetowid, kamera telewizyjna, a ponadto przedmioty indywidualnego wyposażenia uczących się, a więc podręczniki, instrukcje, materiały pomocnicze, np. do ćwiczeń, odpowiednie przybory itp.

Tak rozumiane środki dydaktyczne - twierdzi Czesław Kupisiewicz - spełniają w procesie nauczania - uczenia się następujące funkcje:

- **Funkcje poznawczą** - która oznacza, że służą bezpośredniemu poznawaniu przez uczących się określonych fragmentów rzeczywistości,
- **Funkcję kształcącą** - która oznacza, że są narzędziami rozwijania zdolności poznawczych oraz uczuć i woli uczących się,
- **Funkcję dydaktyczną** - która oznacza, że stanowią istotne źródło zdobywania przez uczących się wiadomości i umiejętności, ułatwiają utrwalenie przerobionego materiału, weryfikację hipotez, sprawdzenie stopnia opanowania wiedzy itp.

Wymienione funkcje środków dydaktycznych łączą się ze sobą i uzupełniają wzajemnie. Tak np. w procesie zaznajamiania się uczących się z nowym materiałem funkcja poznawcza występuje razem z funkcją dydaktyczną i kształcącą. Podobnie funkcja poznawcza

występuje razem z funkcją dydaktyczną i kształcącą. Podobnie funkcja kształcąca wiąże się zawsze zarówno z funkcją poznawczą, jak i dydaktyczną. Chcąc bowiem rozwijać u uczących się np. trwałość zapamiętywania lub umiejętność samodzielnego myślenia (funkcja kształcąca), należy najpierw stworzyć ku temu odpowiednie warunki, a więc wyznaczyć kolejne czynności rozwiązywania problemów (funkcja dydaktyczna). Stąd też przedstawiony wyżej podział funkcji środków dydaktycznych nie jest podziałem rozłącznym, tzn. takim, którego człony wykluczałyby się wzajemnie, lecz orientacyjnym, ukazującym podstawowe tendencje i dominanty.

Dla lepszego zrozumienia poszczególnych funkcji dokonam ich krótkiej charakterystyki.

Funkcje poznawcze występują w procesach poznawania i zapamiętywania materiału dydaktycznego: środki dydaktyczne wpływają na zakres, szybkość i dokładność zapamiętywania, pomagają wyodrębnić i sformułować wiadomości, dokładniej je powtórzyć i skuteczniej zastosować w praktyce. Ułatwiają też zbliżenie uczącego się do poznawanej rzeczywistości, ukazują rzeczy, zjawiska i fakty niedostępne w bezpośredniej obserwacji, a więc służą lepszemu przyswojeniu wiadomości i umiejętności. Pozwalają przy tym na wytwarzanie dokładnych pojęć, wpływają na zwiększenie liczby przekazywanych informacji w jednostce czasu, ułatwiają lepsze odzwierciedlenie, a tym samym pełniejsze poznanie dynamiki zjawisk i procesów oraz wiązanie teorii z praktyką. Dzięki temu funkcję tę określić można jako poznawczo-twórczą. Funkcja ta czasem sprowadza się do ilustrowania wiadomości podanych werbalnie. Demonstrowanie obrazów czy modeli lub oglądanie filmów w toku zajęć służy skutecznie do wyjaśniania nowych pojęć i łatwiejszego ich opanowania. Bardzo często też środki dydaktyczne są pomocne przy rozwiązywaniu problemów, przy czym albo występują one jako główne źródło wiadomości, albo służą do weryfikacji przewidywań i ich uzasadnienia, a czasem stanowią syntezę opanowanych informacji.

Do **funkcji kształcących** należą: rozwijanie zdolności poznawczych, szczególnie percepcji wzrokowej i słuchowej, oddziaływanie emocjonalne na uczącego się i poprzez to zaangażowanie go, co wyzwala aktywność spostrzeniową i myślową; wdrażanie do systematycznej obserwacji i pobudzanie zdolności twórczego myślenia oraz wzmacnianie motywacji uczenia się i rozwijanie zainteresowania. Od słuchania słów bowiem można się

łatwo oderwać, natomiast realia przykuwają uwagę. Środki dydaktyczne prawidłowo zastosowane w procesie kształcenia wywołują żywe zainteresowanie dla przedmiotu poznania i w ten sposób powstają pozytywne motywy, zaciekawienie, zadowolenie oraz chęć i gotowość do uczenia się.

Środki dydaktyczne dostarczają również wzorów działania i instruktażu wizualnego, szczególnie ważne są wzory wykonywania różnych czynności, wzory zachowania się i postępowania.

Środki dydaktyczne umożliwiają również zestawienie poznawanych rzeczy, zjawisk i procesów w celu ich integracji i utrwalania zdobytej wiedzy.

Mówiąc o **funkcji dydaktycznej** mamy na myśli te procesy i czynności dydaktyczne, które odgrywają znaczącą rolę w uczeniu się. Oznacza to, że z tego punktu widzenia środki dydaktyczne

- Stanowią główne lub uzupełniające źródło wiedzy,
- Służą, jako źródło upogłdowienia na zajęciach prowadzących metodami słownymi,
- Służą do weryfikacji hipotez i ich konfrontowania z rzeczywistością w nauczaniu problemowym,
- W metodach sytuacyjnych przedstawiają materiał sytuacyjny, określone przypadki, sytuacje i inscenizacje przygotowane do ukazania zjawisk, faktów lub procesów,
- Służą do utrwalania wiadomości i umiejętności,
- Stanowią czynnik kontroli i oceny.

Funkcja wychowawcza środków dydaktycznych jest oczywista, przejawia się bowiem w pozostałych dwóch funkcjach, szczególnie w funkcjach dydaktycznych, nie ma bowiem nauczania bez wychowania. Podkreślić należy, że środki dydaktyczne znakomicie ułatwiają kształtowanie naukowego poglądu na świat dzięki tworzeniu warunków sprzyjających weryfikacji pojęć, myśli i poglądów. Stosowanie tych środków uwalnia nauczanie od dogmatyzmu, sprzyja samodzielnemu tworzeniu własnych poglądów na świat. Środki dydaktyczne rozwijają spostrzegawczość, wyobraźnię, poczucie estetyczne, postawy moralne oraz zdolności twórczego myślenia.

W nauczaniu - uczeniu się teoretycznych przedmiotów zawodowych środki dydaktyczne są stosowane najczęściej w celu:

- Ukazywania obrazów zmysłowych zjawisk, przedmiotów i ruchów,
- Ukazywania lub tworzenia modeli wyobraźniowych zjawisk powstałych wskutek wykonania czynności elementarnych,
- Przetwarzania modeli wyobraźniowych zjawisk w modele czynności prostych,
- Ukazywania lub uczestniczenia w procesie tworzenia planu wykonania czynności elementarnych według sekwencji ruchów prostych i złożonych,
- Ukazywania lub tworzenia modeli symbolicznych przedmiotów, zjawisk i układów za pomocą symboli i znaków umownych,
- Przetwarzania modeli symbolicznych przedmiotów, zjawisk i układów rzeczywistych w schematy działania praktycznego,
- Ukazywania lub tworzenia planu wykonania operacji technologicznych obejmującego wykaz kolejnych czynności złożonych i prostych wewnątrz tych operacji,
- Ukazywania lub tworzenia opisów strukturalnych zjawisk,
- Ilustrowania procesu przetwarzania teorii w hipotezy jej funkcjonowania w nowych sytuacjach,
- Ukazania procesu tworzenia pomysłów funkcjonowania teorii w nowych sytuacjach oraz metod ich weryfikacji teoretycznej i empirycznej,
- Ilustracji procesu przetwarzania obrazów zmysłowych zjawisk w modele symboliczne zjawisk,
- Ilustracji procesu przetwarzania modeli wyobraźniowych zjawisk w modele symboliczne zjawisk,
- Ilustracji procesu przetwarzania opisów symbolicznych zjawisk w opisy strukturalne,
- Ilustracji procesu przetwarzania metod działania w schematy działania,
- Ilustracji procesu przetwarzania schematów działania w modele czynności prostych,

- Ilustracji procesu przetwarzania planów czynności elementarnych w działania motoryczne,
- Ukazania sposobu wykonania czynności motorycznych w oparciu o schematy działania praktycznego.

E. Fleming traktując nauczanie - uczenie się jako wielostronnie aktywny i wieloczynnościowy proces uważa, że środki dydaktyczne pełnią w nim następujące funkcje:

- ✓ **Funkcję motywacyjną** polegającą na wywoływaniu i podtrzymywaniu chęci i gotowości do uczenia się przez budzenie zaciekawienia i zainteresowania dla przedmiotu poznania;
- ✓ **Funkcję aktywizującą**, oznaczającą, że środki dydaktyczne wielostronnie aktywizują uczących się. Demonstrowanie rzeczy, zjawiska, pokazy oraz środki wizualne w postaci obrazów, przeźroczy, filmów, audycji telewizyjnych wywołują żywą aktywność spostrzeżeniową i rozwijają spostrzegawczość. Jeszcze bardziej aktywizują uczących się środki manipulacyjne, ponieważ służą do działania, przeprowadzania doświadczeń i eksperymentów. Również narzędzia, przyrządy, aparaty i maszyny aktywizują uczących się motorycznie. Uczący się chętnie manipulują, konstruują i wykonują różne przedmioty. Dzięki tym czynnościom rozwijają zdolności twórcze i kształtują umiejętności;
- ✓ **Funkcję poznawczą**, która oznacza, że środki dydaktyczne służą:
 - Jako główne źródło poznania przy rozwiązywaniu problemów na drodze od konkretnego do abstrakcji (analiza materiałów, synteza, uogólnienie i abstrakcja),
 - Jako środek weryfikowania przewidywań, hipotez czy rozwiązywania problemów na drodze od abstrakcji do konkretnego,
 - Jako ilustracja słownych opisów i opowiadań;
- ✓ **Funkcję informacyjną** polegającą na szybkim i dokładnym przekazywaniu wiadomości za pomocą demonstrowanych rzeczy i obrazów. Uczący się w krótkim czasie odbiera znacznie więcej informacji dzięki obserwacji pokazanych przedmiotów niż przez recepcję słów. Z tego względu środki wizualne są ekonomicznym i efektywnym środkiem przekazu;

- ✓ **Funkcję weryfikującą** polegającą na empirycznym sprawdzaniu przewidywań i hipotez. Prowadzi to do konkretyzacji wyobrażeń i pojęć. Z funkcją weryfikującą ściśle wiąże się rozwijanie czynności intelektualnych - mianowicie twórczego, odkrywania myślenia;
- ✓ **Funkcję wychowawczą** polegającą na budzeniu wzruszeń estetycznych, kształtowaniu moralnych postaw uczniów, dostarczaniu przeżyć a przez to pogłębionego zrozumienia treści,
- ✓ **Funkcję wdrożeniową** polegającą na umożliwieniu;
 - Wykonania obserwacji i ćwiczeń w pracowniach,
 - Utrwalania zdobytych wiadomości przez syntetyczne, obrazowe i dźwiękowe przedstawienie tematyki,
 - Pokazywania różnych zastosowań poznanych praw i teorii,
 - Pokazywania wzorów wykonania czynności manualnych i technicznych.

Oznacza to, że funkcje środków dydaktycznych w nowoczesnym nauczaniu - uczeniu się polegają na:

- ✓ Wywołaniu pozytywnych motywów uczenia się,
- ✓ Wielostronnym aktywizowaniu uczącego się,
- ✓ Ułatwianiu procesu poznawania rzeczywistości,
- ✓ Weryfikowaniu wiedzy teoretycznej,
- ✓ Wywoływaniu przeżyć i oddziaływaniu wychowawczym,
- ✓ Umożliwieniu nabywania umiejętności przetwarzania rzeczywistości.